

Голуб Ніна,
завідувачка відділу навчання української
мови та літератури Інституту педагогіки
НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор
м. Київ

ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ЛІЦЕЮ

У статті наголошено на важливості проблеми формування громадянської культури учнів ліцею. На прикладі авторських підручників співробітників відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України продемонстровано системний підхід до формування ключових компетентностей загалом і громадянської культури як показника сформованості громадянської, соціальної й культурної компетентностей зокрема. Авторка пропонує перелік компонентів методики, що визначають результативність формування громадянської культури. Висловлено також пропозиції щодо перспектив дослідження порушеної проблеми.

Ключові слова: громадянська культура, ключові компетентності, громадянська, соціальна, культурна компетентності; системний підхід.

Поставлення проблеми в загальному вигляді. Закон України «Про освіту» називає «формування громадянської культури та культури демократії» в переліку засадничих положень «державної політики у сфері освіти» [1]. Громадянську культуру переважно розглядають крізь призму трьох компонентів – громадянських настанов/цінностей, культурних традицій і поведінкових стандартів. Формування її традиційно покладають на заклади освіти. В умовах компетентнісно орієнтованого навчання громадянську культуру доцільно розглядати як один із показників сформованості трьох ключових компетентностей – громадянської, соціальної й культурної. Сучасне суспільство, на жаль, сповнене міжособистісної ворожнечі, боротьби його учасників, що активно застосовують різні методи й

прийоми (погроза насиллям, публічні скандали, завдання шкоди здоров'ю чи матеріальної шкоди, залякування, хитрощі, обман, лестощі, розголошення конфіденційної інформації та ін.). Одним із завдань шкільної українськомовної освіти є навчання протистояти, адекватно реагувати, не піддаватися на провокації, утверджувати загальнолюдські й споконвічні українські цінності й традиційні моделі поведінки, за допомогою яких суспільство має оновитися й оздоровитися в духовному та культурному планах.

Виклад основного матеріалу. Навчання української мови має бути спрямоване не лише на засвоєння основ науки про мову, ключових елементів складної системи, а водночас на те, як цими засобами навчити розв'язувати різноманітні життєві проблеми, презентувати себе світові, налагодити гармонійні стосунки в різних колективах, позбутися стресу, тривожності, комунікативних бар'єрів, знайти необхідну інформацію тощо.

Нерідко випускники закінчують школу зі спотвореним або неповним уявленням про світ, у якому їм належить жити. Причини різні, та передусім виділяємо дві: ігнорування світоглядного освітнього складника й зосередження педагогічного та методичного інструментарію на формуванні уявлень про світ як про упорядковану чітку систему. Намагання обійти прояви стихії, хаосу й небезпек призводить до безпорадності молоді людини, що намагається припасувати свою ідеальну модель у реальні умови. Уникнення, табування багатьох дискусійних життєвих тем призводить до того, що випускники губляться в ситуаціях, де практикують силові прийоми розв'язання проблем, не гребують плітками, де ознакою дорослості й соціальної зрілості вважають не відповідальність, а наявність стажу шкідливих звичок і прояву девіаційної поведінки.

Співробітники відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України як автори нових підручників української мови для учнів ліцею (рівень стандарту) [2], [3] результативність

формування громадянської культури вбачають у наявності таких компонентів методики:

1) системна робота над висловленням припущень (гіпотез), що дає змогу учням реально спрогнозувати результати дії, поведінки, рішення тощо;

2) навчання алгоритму прийняття рішення, здійснення вибору (утвердження думки про те, що вибір завжди є; наголошення на принципах, через які не можна переступити, приймаючи будь-яке рішення, зважаючись на певний крок);

3) актуалізація потреби в спілкуванні як основній соціальній необхідності (з метою дотримання емоційного балансу підлітків; відчуття потрібності; уникнення гострих кутів комунікації; прагнення бути почутим і поміченим т. ін.);

4) розширення інформації про мовленнєві жанри як важливий засіб порозуміння, пізнання світу, утвердження себе в ньому;

5) навчання правил і прийомів переконання (бути гарним слухачем, проявляти емпатію, поставлення уточнювальних запитань: *Що ви маєте на увазі? Чи правильно я вас зрозумів...? Прошу, деталізуйте... Іншими словами, ви вважаєте, що...?*; читання жестів і міміки співрозмовника т. ін.);

6) пошуки ситуацій, коли мовчання – золото;

7) робота з аргументами в різних ситуаціях (як відпроситися з уроків/роботи; як уникнути покарання в разі запізнення, невиконання дорученої справи; як просити вибачення і вибачати тощо);

8) навчання протистояти наслідуванню далеко не кращих смаків, стилів, норм тощо;

9) навчання адекватно сприймати чутки, неправдиву інформацію й реагувати на них;

10) навчання реагувати на публічне приниження, висміювання, образливе звертання, ігнорування;

11) формування відповідального ставлення до власних мовленнєвих дій і вчинків т. ін.

Експериментально підтверджено ефективність таких завдань:

1. Назвіть слова, що створюють пригнічений настрій.

2. Прочитайте епіграфи [1. *Любов – це найвище. Що нас тримає на світі* (Ю. Мушкетик). 2. *Я впевнена, що любов робить людину цілісною* (І. Роздобудько)]. Як ви розумієте зміст їх? Чи поділяєте ці думки? Погортайте в уяві сторінки вашого річного календаря. Чи є в них місце любові? Що для вас означають вислови *жити з любов'ю, робити з любов'ю, дарувати любов, оберігати любов*?

3. Кажуть, що любов спроможна творити дива. Наведіть аргументи, що підтверджують чи спростовують цю думку. Якими словами можна виразити любов? Які вчинки наочно свідчать про любов?

4. Що означає для людини «стрімкий політ» і «зламані крила»? Чи переживали ви щось подібне? Які відчуття, коли в людини «зламані крила»? Запишіть кілька порад людям, у яких «зламані крила».

5. Прочитайте листа, якого написав своїм учням 19-річний кіборг Скельд напередодні від'їзду на передову. Разом з іншими воїнами на своїх плечах Святослав Горбенко (справжнє ім'я Героя) тримав для нас українське небо в пекельному Донецькому аеропорту. Напишіть подячного листа батькам Героя – Сергієві й Ларисі Горбенкам.

6. Пригадайте події останнього місяця. Які з них варті осуду? Напишіть своє ставлення до цих подій та обґрунтуйте його.

7. У людей старшого покоління суть поняття «рідний дім» визначають елементи будівлі (сволок, поріг, вікна, стріха, долівка, покуть, піч...), деталі інтер'єру (скриня, лава, мисник, колиска, рушники...), звичаї й традиції (колядування, свята вечерея, пошанування батьків, хрестини...), члени родини (батько, мати, дід, баба, діти, внуки...), що є сакральними, ваговитими, ціннісними. Зобразіть уявний (бажаний) образ рідного дому, запишіть головні слова, що визначають суть і наповнюють ваш дім змістом.

У процесі системної роботи з текстами автори привертають увагу до важливих проблем за допомогою запитань:

1. Чи можна таке спілкування назвати гармонійним і результативним? Чому? 2. Чи можна вважати освіченою й культурною людиною, у якої бідний активний словник? 3. Як ви розумієте смисл речення «Світ, насправді, змінюється не стільки через те, що ми робимо, скільки через те, ким ми стаємо»? 4. Що означає «сформувати відповідальну суспільну свідомість»? 5. Чому потрібно остерігатися, уникати крику, обману? 6. Що важливо для душевного комфорту людини? 7. Наскільки важливо вміти відмовляти? У яких ситуаціях не потрібно відмовляти? Якими життєвим принципами не потрібно поступатися в жодному разі? 8. Які з речень спрямовані на конфронтування? 9. Як ви розумієте суть речення «І душі заростають, мов стежки, якщо вони нікуди не спрямовані»? Куди має бути спрямована душа людини? 10. Який би вигляд мав світ, якби в ньому не було любові? 11. Чи доводилося вам рятувати когось від поганого настрою? 12. Чи всі речення побудовано так, щоб стосунки мовців були гармонійними? 13. Що у вашому розумінні означає виявлення любові до бабусі/дідуся, брата/сестри? Як це почуття має виявлятися у ставленні до України? 14. Який зміст ви вкладаєте у слово «скарб»? Що є для вас найбільшими скарбами? 15. Назвіть цінності, про які не згадано в тексті. 16. Що означають вислови «гамуватися в словах» і «не переходити чужої межі»? 17. Коли суперечка шкодить, а коли приносить користь? 18. Пригадайте й запишіть перелік суспільних проблем, довкола яких сперечаються найчастіше. 19. Які суперечки приречені на поразку? 20. Які цінності під час прийняття рішень є для вас визначальними? 21. Що для вас означає «брати на себе відповідальність»? 22. Які дії і вчинки людини характеризують її як нахабну, набридливу? 23. Які родинні атрибути бережуть у вашому домі? 24. Що для вас є еталоном комфортності? 25. Назвіть ознаки зрілості громадянського суспільства. Про які з них згадано в реченнях? 26. Із чим асоціюється у вас слово «байдужість»? У медицині апатію, байдужість називають хворобливим станом. Наскільки це небезпечно для людини й суспільства? 27. Що ви цінуєте в людях? За що люди мають цінувати вас? 28. Наведіть приклади ситуацій (із літературних творів), які

могли б змінитися, якби герої попросили вибачення. 29. Яке значення для кожної людини має звичка і вміння просити вибачення? т. ін.

Робота з текстами має привертати увагу до багатьох життєво важливих питань. Наприклад:

Прочитайте текст. Наскільки важливо для людини мати чиюсь підтримку? Чи доводилося вам бути в ситуації, коли необхідно було, щоб хтось висловився на вашу підтримку? Чи надавали таку підтримку ви? Висловіть припущення, що має відчувати людина, яку ніхто не підтримує у важливий для неї момент.

– Ми, звичайно, усе з'ясуємо. Я не відмовляюся бути в новій експертній комісії, – запевнив Безсмертний і глянув, немов підтверджуючи щирість своїх слів. – Я вірю у Вашу фаховість, а Ваше сумління – поза всякими сумнівами... Про всяк випадок – хто б із відомих громадян нашого міста у разі чого, міг, так би мовити, висловитися на Вашу підтримку?

– Ви сумніваєтеся в позитивному висновку експертизи?

– Аж ніяк! – Безсмертний зробив заспокійливий жест. – Але...

– Гаразд. Зрештою зовсім різні люди можуть сказати про мене добре слово – і Богдан Іванович Ханенко, і брати Соломон і Мойсей Когени, і Лев Борисович Гінзбург...

– Зрозумійте мене правильно: іноді вчасно сказане слово багато важить... Одначе дозвольте запитати Вас: чи варто поспішати зі зведенням костюлу? (О. Ільченко).

Висновки і перспективи подальших розвідок з проблеми. Насамкінець зазначимо, що наявність громадянської культури – це ознака здорового суспільства. Духовні, моральні, ціннісні, поведінкові характеристики, сформовані у громадян, є тими джерелами, що гарантують не лише духовне, моральне й культурне відродження, але й великі перспективи для економічного розвитку. Питанням формування громадянської культури, багатьох ключових компетентностей у методиці приділено багато уваги. Особливої уваги науковців, на нашу думку, потребують питання

ефективності, визначити яку без апарату й механізмів оцінювання неможливо. Тому перспективним видається насамперед розроблення критеріїв і показників сформованості ключових компетентностей і громадянської культури як важливого компонента їх.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення - 09.06.2020 р.)

2. Українська мова (рівень стандарту): підручник для учнів 10 класу закладів загальної середньої освіти / Н.Б. Голуб, В.І. Новосьолова. К.: Педагогічна думка. 2018. 200 с.

3. Українська мова (рівень стандарту): підручник для учнів 11 класу закладів загальної середньої освіти / Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна, В.І. Новосьолова. К.: Педагогічна думка. 2019. 232 с.